

ТОЖИКИСТОН ТАШҚИ МЕҲНАТ МИГРАНТЛАРИНИНГ МАМЛАКАТ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ЖАРАЁНЛАРГА ТАЪСИРИ

Нуриддинов Муроджон Илхомович
Мустақил изланувчи: 1-даражали юрист

Аннотация: Мақолада меҳнат миграциясининг халқаро меҳнат бозорида тутган ўрни ва аҳамияти, шу жумладан Тожикистонда бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида ундан самарали фойдаланиш ҳолати таҳлил қилинган. Ташқи меҳнат миграциясининг ривожланиши, мамлакатдаги меҳнат миграцияси жараёнларининг ўзига хос хусусиятлари, меҳнат миграциясининг меҳнат бозори билан боғлиқ жиҳатлари ўрганилган. Хусусан, Тожикистонда ташқи меҳнат миграциясининг шаклланиш ва ривожланиш омиллари, унинг демографик жараёнлар ҳамда иқтисодий ислоҳотларнинг амалга оширилиш ҳолати билан боғлиқлиги кўрсатилган. Ташқи меҳнат миграцияси орқали мамлакатга келиб тушадиган пул жўнатмалари таҳлилини амалга ошириш ва уни аҳоли даромадлари ва турмуш даражасига таъсирини баҳолаш, мамлакатнинг иқтисодий ривожланишига таъсирини ўрганиш зарурлиги асосланган. Ташқи меҳнат миграциясини давлат томонидан бошқариш зарурлиги ҳамда халқаро меҳнат миграциясининг донор ва реципиент мамлакатлар учун ижтимоий-иқтисодий таъсири, хусусан аҳоли бандлигини таъминлашдаги роли очиб берилган.

Калит сўзлар: Тожикистон меҳнат бозори, иқтисодий ривожланиш, мигрантларнинг пул ўтказмалари, меҳнат ресурсларининг тақсимланиши, меҳнат миграцияси жараёнлари, ишсизлик, меҳнат муҳожирларининг трансфери, миграциясининг ижтимоий функцияси.

Тожикистон иқтисодий эркинликларни кенгайтириш, инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, икки ва кўп томонлама халқаро муносабатларни ривожлантиришга асосланган чет элда меҳнат миграциясини бошқаришнинг самарали шакллари ҳамда усуллари ривожлантиришга катта эътибор қаратмоқда.

Замонавий миграция жараёнлари нафақат республиканинг ўзида, Тожикистондан миграция оқимини қабул қилувчи мамлакатларда ҳам чуқур ижтимоий-иқтисодий оқибатларга олиб келади. Ўзгаришлар эса мураккаб ва кўп қиррали бўлиши мумкин. Ўз ўрнида бу каби ҳолатлар иқтисодчи, социолог, демограф, тарихчи, психолог, сиёсатшунос ҳамда бошқаларнинг эътиборини тортади. Тожикистондаги миграция жараёни, бошқа Марказий Осиё мамлакатларида бўлгани каби, икки таркибий қисмга эга. Булар русийзабон аҳолининг ҳудуддан чиқиб кетиши ва титул миллат аҳолисининг ташқи меҳнат миграцияси ўсиши билан боғлиқ.¹

¹. cyberleninka.ru.; 2012.; Миграционная ситуация республики Таджикистан в условиях рынка.; 15.11.2023

Миграция жараёнлари иқтисодий ривожланиш суръатига, тўлов балансига, мамлакат аҳолиси динамикасига, давлатлараро муносабатларга сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Халқаро миграция ташкилоти (ХМТ) маълумотига кўра, халқаро мигрантларнинг умумий сони дунё бўйлаб қарийб 272 миллион кишини ташкил этиб, уларнинг учдан икки қисми меҳнат мигрантлар ҳисобланади.²

Айтиш мумкинки, 2022 йилда дунё бўйлаб, пул ўтказмаларининг умумий ҳажми 647 млрд долларидан ошган.³ Жаҳон банкининг Тожикистон молиявий ҳолати юзасидан ишлаб чиққан ҳисоботида кўра, мамлакатга пул ўтказмалари соф оқими иқтисодий ўсишни рағбатлантирган асосий омил бўлиб, 2022 йилда ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)нинг тарихий кўрсаткичини, 49 фоизини ташкил этган.

Расмий маълумотларга кўра, 2022 йилда республика ЯИМ қарийб 116 млрд. сомони (10,5 млрд доллар) га етган. Шунга кўра, пул ўтказмалари оқими 5,2 млрд. доллардан ошиб, бу мамлакат учун рекорд кўрсаткич бўлган. Бинобарин, ўтказмаларининг энг юқори оқими муқаддам 2014 йилда қайд етилган бўлиб, тахминан 4,2 млрд. долларга этган. Жаҳон банки экспертлари Тожикистон дунёдаги пул ўтказмаларига энг эҳтиёжманд мамлакатлардан бири бўлиб, Россияда 1 млн.га яқин тожик меҳнат мигрантлари ишлаб келаётганлигини таъкидлашган. Бошқа экспертлар фикри бўйича мигрантлар трансферлари Тожикистонда қашшоқликни камайтиришнинг муҳим манбаи ҳисобланишини айтиб ўтишган.⁴

Тожикистонда содир бўлаётган миграция жараёнлари жамиятнинг деярли барча соҳаларига чуқур таъсир кўрсатмоқда. Қашшоқлик ҳамда ишсизлик билан боғлиқ муаммолар фонида фуқароларнинг чет элга меҳнат миграцияси Тожикистон аҳолисининг катта қисми учун асосий даромад манбаига айланган. Давлат департаменти маълумотларига кўра, 2023 йил февраль ойи охирида меҳнат, миграция ва бандлик вазирлиги томонидан расман рўйхатдан ўтган ишсиз фуқаролар сони 51,2 минг кишини ташкил этиб, 2022 йилнинг шу даврига нисбатан 5,6 фоизга камайган.⁵

Маълумот учун, ХМТ таърифи ва Тожикистон Республикасининг соҳавий Қонун ҳамда норматив ҳуқуқий ҳужжатларига кўра, ҳозирда иши ёки фойдали касби бўлмаган меҳнатга лаёқатли ёшдаги ҳар қандай шахс ишсиз деб ҳисобланади.⁶

Ишсизлик даражаси меҳнат бозоридаги вазиятнинг энг кўп ишлатиладиган кўрсаткичи ҳисобланиб, баъзи давлатларда (*масалан, АҚШда*) умумий иқтисодиётнинг ҳолати сифатида ишлатилади ва фонд индексларига таъсир қилиши мумкин. Ишсизлик ҳар бир инсонга тўғридан-тўғри кучли таъсир кўрсатадиган макроиқтисодий муаммодир. Кўпчилик учун ишсизлик турмуш даражасининг пасайишини англатади

². Қонун ҳужжатларини тизимлаштириш ва қонунчилик техникаси усулларини жорий этиш (*илмий-амалий конференцияси материаллари*); 07.04.2021.; Ўзбекистон Республикаси меҳнат миграциясини ташкилий-ҳуқуқий тартибга солишга доир муаммо ва ечимлар; 08.11.2023

³. www.imf.org; сентябрь 2023.; Устойчивый уровень денежных переводов.; 14.11.2023

⁴. Asia-plus.; 04.07.2023.; Таджикистан в 2022 году получил рекордно высокий объем денежных переводов.; 13.11.2023

⁵. tj.sputniknews.ru; 11.05.2023.; В Таджикистане сократилась безработица.; 06.11.2023

⁶. asiaplustj.info.; 17.01.2019.; Рынок труда, как зеркало таджикской экономики.; 06.11.2023

ва жиддий психологик шикастланишга олиб келади. Шунингдек, жамиятдаги ижтимоий кескинлик омилига айланиб, жиноятчиликнинг ўсишига ёрдам беради ва ташқи меҳнат миграциясининг катализатори ҳисобланади. Бирлашган миллатлар ташкилотининг болалар жамғармаси (UNICEF) тадқиқоти натижаларига кўра, мигрантлар томонидан ёлғиз қолдириб, кетилган оилалардаги болалар тажовузкор ва интизомсиз бўлиб, депрессияга мойил бўлиши аниқланган.

Тожикистонда оилавий алоқалар тарихан жуда мустаҳкам. Шундай бўлсада, сўнгги йилларда чет элда ишлаётган Тожикистон фуқароларининг қолиш муддати бироз ошган. Тожикистонлик меҳнат мигрантлари учун энг машҳур ва қулай иш жойи Россия бўлиб, тахминан 446 минг мигрант мазкур давлат фуқаролигини олишга эришган. Бугунги кунда Тожикистон умумий мигрантларининг 90 фоиздан ортиғи у ердаги турли тармоқларда меҳнат қилиб келишмоқда. Бироқ, бир давлатга бундай қарамлик бошқаси учун хавф туғдиради, меҳнат мигрантлари мамлакатлар ўртасидаги сиёсий муносабатлар инқирознинг гаровига айланиши мумкин. Боз устига мигрантларнинг асосий қисмини бошланғич касб-хунарга эга бўлмаган, чет тилларини яхши билмайдиган ва ҳуқуқий саводхонлиги паст бўлган фуқаролар ташкил қилади. Ушбу омиллар уларнинг борган жойидаги аҳволини сезиларли даражада ёмонлаштиради.⁷

Украинадаги уруш сабаб Россиядаги меҳнат миграцияси таназзули башорат қилинган кўп сонли салбий прогнозларга қарама-қарши ўларак, у қисқариш ўрнига жадалликнинг олдинги суръатларини ва пул кўчирмалари ҳажмларини сақлаб қолмоқда.⁸

Аҳоли миграциясининг ижтимоий функцияси мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш даражаси ва давлат сиёсати билан белгиланади. Тожикистонда ҳали барқарор макроиқтисодий ривожланиш мавжуд эмас. Ишлаб чиқаришнинг баъзи ўсиши рецессиялар билан бирга келади. Макроиқтисодий ривожланиш бўйича Тожикистон, Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги (МДХ)нинг аксарият мамлакатларидан ортда қолмоқда. Янги иш ўринларини яратиш суръати аҳолининг табиий ўсиш суръатларидан сезиларли даражада паст.⁹ Республикада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг сифати юқори даражада эмаслиги ва корхоналарнинг паст рақобатбардошлиги экспорт имкониятларини чеклайди. Шу сабабли, тожик **титул миллати** фақат пул топиш учун эмас, салоҳиятини рўёбга чиқариш ҳамда янги имкониятлар қидириб, чет мамлакатларга кетмоқда, чунки ўз яшаш ҳудудларида бунинг у ёки бу сабабларга кўра имкони йўқ.

Тожикистон қонунчилигига мувофиқ миграция масалалари борасидаги фаолиятни Ички ишлар вазирлиги, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлигининг Ижтимоий ҳимоя, бандлик ҳамда миграция давлат агентлиги (*ички кўчириш, экологик миграция, қочқинлар, кўчирилганлар*), Чегара

⁷. Доклад НПО.; март 2012.; В Комитет ООН по правам трудящихся-мигрантов о ходе выполнения Республикой Таджикистан Международной конвенции о защите прав всех трудящихся – мигрантов и членов их семей.; 02.11.2023

⁸. www.uzanalytics.com:03.05.2023; Марказий Осиёдаги меҳнат сафарбарлиги ва дунёдаги жуғрофий-сиёсий ўзгаришларнинг гендер роллари ва қишлоқ хўжалигига таъсири.; 16.11.2023

⁹. cyberleninka.ru.; 01.05.2023.; Миграционные особенности стран Центральной Азии. (Аналитический обзор); 16.11.2023

назорати, Хусусий бандлик агентликлари, Давлат статистика қўмитаси томонидан амалга оширади.¹⁰

Мазкур соҳадаги муаммоларни бартараф қилиш ва фаолиятни такомиллаштириш мақсадида 1999 йилнинг 11 декабрь куни миграциянинг ички ва ташқи ҳуқуқий, иқтисодий-ижтимоий асосини белгилаш ҳамда миграция жараёнларини тартибга солиш борасидаги Тожикистон Республикасининг “Миграция тўғрисида”ги 881-сонли Қонуни қабул қилинган. Шу билан биргаликда, давлат миграция сиёсати йўналишидаги Концепцияси тасдиқланиб, 2000 йилдан бошлаб Ички ишлар органларида мамлакатдан ташқарига ишлаш учун кетган фуқаролар ва Тожикистонда жойлашган чет эллик ишчилар устидан ҳар ярим йилда оралик ҳисобот шаклларида фойдаланган ҳолда статистик мониторинг олиб бориш йўлга қўйилди (2005 йилгача Меҳнат вазирлигининг миграция хизмати маълумотлари олинган). 2002 йилнинг декабрь ойида 2003-2005, шунингдек, 2006-2010 йилларда республика фуқароларининг ташқи меҳнат миграцияси дастурлари ишлаб чиқилди.¹¹

Тожикистон Республикасининг 2016 йилда қабул қилинган Миллий ривожланиш стратегиясида (НСП 2030) ташқи миграция асосий йўналишлардан бири сифати киритилган. Унга кўра, 2030 йилга келиб, ички даромадни 3,5 бараваргача ошириш ҳамда қашшоқликни тенг ярмига камайтириш, ташқи меҳнат миграциясини диверсификация қилиш, шу жумладан “gender” нуқтаи назаридан ва мигрантларнинг қайтишини Давлат томонидан тартибга солиш белгиланган.¹² Шунингдек, мазкур стратегияда мамлакатдаги ижтимоий тенгсизликни камайтириш ва барча учун бирдек имкониятларни яратиш, таълим, касб-ҳунар самарадорлигини ошириш, бандлик соҳасидаги устувор йўналишларни белгилаш назарда тутилган.

Мамлакат ҳудудида доимий равишда мутасадди идоралар томонидан “Бандлик соҳасидаги қонунчилигини ривожлантириш” мавзусидаги давра суҳбатлари ташкиллаштирилиб, бўш иш ўринлари ярмаркаларини ўтказиш ва янги ижтимоий-иқтисодий ҳамда саноат объектларининг очилиши аҳолини ўрганиш йўлга қўйилган.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида Тожикистон ҳукуматининг меҳнат миграциясига оид сиёсати турлича ва бир-бирига зид бўлган. Кўпинча, меҳнат миграцияси ҳукумат томонидан энгиллик сифатида қаралган. Чунки ортиқча ишчи кучининг чиқиб кетиши, албатта, ички ижтимоий-иқтисодий зиддиятларни энгиллаштирди ва ҳукуматга ишсизлик, қашшоқлик, инфратузилманинг етишмаслиги ҳамда бошқалар каби ўткир муаммоларни маълум вақтга қадар ҳал қилинишига ёрдам берди. Шу сабабли Тожикистон ҳукумати одатда меҳнатнинг оммавий чиқиб кетишини жимгина маъқуллаган ва ҳатто ўзлари ортиқча ишчи кучининг бошқа мамлакатларга кўчирилишига ҳисса қўшган. Шу билан бирга, меҳнат миграцияси кўпинча расмий ҳукумат обрўсига зарар етказмаслиги учун ошкор қилинмаган.¹³

¹⁰. Государственный комитет статистики Республики Таджикистан.; 17.02.2010.; 0 методологии статистического учета внешней трудовой миграции в Республике Таджикистан.; 16.11.2023

¹¹. www.osce.org; Внешняя трудовая миграция и её регулирование.; 16.11.2023

¹². Азиатский Банк Развития.; декабрь 2020.; Усиление поддержки трудовой миграции в Таджикистане.; 64.; 15.11.2023

¹³. www.eurasian-research.org; 2022.; Трудовая миграция и дипломатизация миграции в центральной Азии.; 16.11.2023

Бугунги кунда ушбу йўналишдаги республиканинг замонавий қонунчилиги бир қанча либерал. Миграция соҳасидаги мавжуд норматив ҳуқуқий ҳужжатларнинг ишлаб чиқилишида барча халқаро талаблар ҳисобга олинмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, халқаро ташкилотлар ва ривожланган давлатлар томонидан ташқи меҳнат хусусан, замонавий миграция жараёнлари бўйича ишлаб чиқилаётган институционал ҳужжатлар, кўп йиллик тажриба ва ушбу йўналишда олиб борилган тадқиқотлар билан танишиш миллий қонунчиликни такомиллаштиришда ижобий самара беради. Зеро, соҳада қўлланилаётган усулларни тушуниш, заиф томонларини аниқлаш, юзага келаётган муаммолар сабаб, омилларини бартараф этиш орқали ҳар қандай давлат ўз ижтимоий ва иқтисодий ҳолатини ривожлантириш ҳамда ҳимоя қилиш бўйича самарали стратегияларни ишлаб чиқиши мумкин.